

MÜASİR TƏSNİFAT SİSTEMLƏRİ VƏ ONLARIN TƏTBİQİ

Açar sözlər: *Təsnifat sistemləri, Respublikada tətbiq edilən təsnifatlar, M.Dyunin təsnifatı, Universal Onluq Təsnifat, Kitabxana Bibliografiya Təsnifatı.*

Ключевые слова: *Классификационные системы, Классификации применяемые в республике, Классификация М.Дьи, Универсальная десятичная классификация, Библиотечно-библиографическая классификация.*

Keywords: *Klassifikacionnie system, Klassifikacii primeny are emie and respublike, Klassifikaciy are MDi, Universalnay posts are klassifikaciy are ticnay are desy, Bibliotecno-bibliograficeskay posts are klassifikaciy.*

Hər bir xalqın, dövlətin mədəni səviyyəsinin göstəricisi olan kitabxanalar ən böyük informasiya mənbəyi olub, insanların bu qiymətli xəzinəsinin qorunmasını, nəsildən-nəsilə ötürülməsini həyata keçirirlər. Xalqımızın əsrlər boyu yaratmış olduğu qədim və bənzərsiz mədəniyyətin tərkib hissəsi kimi kitabxanalar dünya mədəniyyətini misilsiz incilərlə zənginləşdirən mədəni və intellektual sərvətimizin qorunub saxlanmasına və yayılmasına xidmət edir. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin kitabxana şəbəkəsində müxtəlif formada 40 milyon nüsxəyə yaxın informasiya daşıyıcıları və digər ənənəvi sənədlər qorunub saxlanılır. Son illər ərzində ölkədə kitabxana işinin inkişafı sahəsində bir sıra mühüm sənədlər qəbul edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında”...”2005-2006-cı illərdə Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə çapı nəzərdə tutulan əsərlərin siyahısının təsdiq edilməsi haqqında”...sərəncamları ilə təsdiq edilmiş siyahı üzrə latın qrafikası ilə nəşr olunmuş kitablar ölkənin bütün kitabxanalarına hədiyyə edilmişdir.

Qədim zamanlardan indiyə kimi kitabxanaların əsas funksiyaları insanlara informasiya vermək, cəmiyyət üzvlərinin informasiyadan istifadə etməsini təmin etməkdir. Azərbaycan Respublikasının kitabxana işi haqqında qanununda deyilir: “Kitabxana fəaliyyəti - oxucuların sərbəst surətdə informasiya almaq hüququnu təmin etmək, onların kitablara, dövrü nəşrlərə və kitabxana fondunu təşkil edən digər sənədlərə olan tələbatını ödəmək məqsədilə həyata keçirilən fəaliyyət”dir.(9)

İnformatika elmi məlumatın quruluşunu və xassələrini, həmçinin elmi informasiya fəaliyyətinin qanunauyğunluqlarının nəzəriyyəsinə, tarixini, metodikasının təşkilini öyrənən elm sahəsidir.(5,s.250) Sənəd latın sözü olub “sübut”, “şahid” mənasını ifadə edir. Sənəd insanların istifadəsi üçün müxtəlif informasiya daşıyıcılarında geniş əksini tapmış sosial informasiyadır. (5,s.271)

Kitabxanalar qədər sənədlərin ictimai istifadəsini təşkil edən başqa bir elmi-məlumat idarələri yoxdur. Kitabxanalarda informasiya xidmətinin düzgün təşkilinin spesifik xüsusiyyətləri vardır. Ən mühüm problem kitabxana fondlarının müxtəlif oxucu qruplarının tələbatına uyğun təşkil etməkdən, onların istifadəsini operativ təmin etməkdən ibarətdir. Fondla oxucu arasında qarşılıqlı əlaqəni əks etdirən məlumat-axtarış sistemi bu problemin mühüm tərkib hissəsidir. Kitabxanalara sənəd axını nə qədər çoxalarsa, onların axtarılması da çox vaxt tələb edərək mürəkkəbləşir. Bu çətinliklərin aradan qaldırılması məqsədilə müxtəlif təsnifat sistemləri yaranmışdır. Təsnifat sistemləri əsasında həm kitabxana fondları təşkil edilir, həm oxucuların tematik sorğuları ödənilir, həm sənədlər məzmununa görə təsnifləşdirilir, həm də onların əsasında kataloqlar yaradılır.

Təsnifləşdirmə elmdə və ictimai təcrübədə geniş tətbiq edilən fəaliyyət sahəsidir. Bu problem və hadisələrin ümumi əlamətlərinə və onların arasındakı fərqə görə dərəcələrə (siniflərə) və qruplara bölünməsi deməkdir. Təsnifləşdirmə, nəinki sənədlərə, həm də fiziki cisimlərə, müxtəlif bilik sahələrinə aiddir. Ümumiyyətlə istənilən obyekt, predmeti axtarıb tapmaq işini asanlaşdırmaq üçün onları müəyyən qayda ilə qruplaşdırmaq lazımdır. Bu qruplaşdırma, sistemləşdirmə qaydaları təsnifat sistemlərində öz əksini tapır.

Təsnifat sistemləri əsasən iki qrupa bölünür: 1) təbii və ya elmlər təsnifatı; 2) süni və ya sənəd təsnifatı.

Elmlər təsnifatı müxtəlif dövrlərdə elmlərin inkişafı xüsusiyyətləri ilə əlaqədar öyrənilmişdir. Fəlsəfə tarixində elmin təsnifatı problemi ilə məşğul olmayan görkəmli filosof tapmaq çətinidir. Qədim dövrdə elmin təsnifatı problemlərlə Demokrit, Platon və Aristotel, müxtəlif dövrlərdə Bekon, Dekart, Hobbs və Lokk, Leybnits və Yum, XIX əsrin əvvəllərində Kant və Hegel məşğul olmuşlar (10, 74).

Rus alimlərindən M.R.Lomonosov, D.İ.Mendeleyev, K.A.Timiryəzov, biokimyəçi Bax, fizik Vavioyov və başqaları elmlərin təsnifləşdirilməsi haqqında müəyyən fikirlər söyləmişlər.

Süni və ya sənəd təsnifatları öz kökü etibarilə elmlər təsnifatına əsaslanır və demək olar ki, bilavasitə ondan asılıdır. Asılılıq onunla müəyyən edilir ki, təsnif edilən əsər bu və ya digər elm sahəsinə, insanların ictimai-təcrübi fəaliyyətinin müəyyən cəhətlərinə aiddir. Bu asılılıq kitabın bilik, elm ilə, elmi ədəbiyyat arasındakı üzvü əlaqədən yaranır. Bu əlaqələri nəzərə almadan elmi cəhətdən yetgin olan kitabxana təsnifatı yaratmaq mümkün

deyildir. Əlbəttə, kitabxana təsnifatı elmlər təsnifatına əsaslanarsa da onun öz spesifik cəhətləri vardır. Kitabxana təsnifatının elmlər təsnifatından asılılığı kitabla elmi biliyin, elmi ədəbiyyatla elmin obyektiv əlaqəsinə əsaslanır. Fərq ondan ibarətdir ki, burada təsnif edilən obyektlər eyni deyildir. Elm mücərrəd xarakterli, kitab isə konkret obyektidir.

Kitabxana təsnifatının tarixi elmlər təsnifatının tarixi kimi qədimdir. O, uzun inkişaf yolu keçərək cəmiyyətin inkişafı ilə əlaqədar təkmilləşmişdir. Kitabxana təsnifatı həmişə elmlər təsnifatı ilə əlaqədar inkişaf etmiş və ona əsaslanmışdır. Hələ qədim dünyada gələcək elmi biliklərin inkişafına kömək etmiş elmlər təsnifatı işlənib hazırlanmışdır. Bu onu göstərir ki, o dövrdə Yunanıstanda və Romada kitabxana təsnifatı yüksək səviyyədə olmuşdur (10, 83).

Sonrakı illərdə kitabxana təsnifatı cədvəlləri inkişaf edərək müxtəlif ölkələrdə, müxtəlif illərdə biri-birinə yaxın olan və yaxud da biri-birindən tamamilə fərqlənən təsnifat cədvəlləri meydana gəlmişdir.

Müasir təsnifat sistemlərindən bəhs edərkən Amerika kitabxanaşünasları Melven Dyunin, Carlız Ketterin, Martenin, H.Blissin, ingilis kitabxanaşünası Ceyms Braunun, hind kitabxanaşünası Ş.Ranqanatanın adını qeyd etmək lazımdır. Lakin müasir dövrdə kitabxanalarda ən geniş tətbiq edilən Universal Onluq Təsnifat (UOT) və Kitabxana Bibliografiya Təsnifatı (KBT) cədvəlləridir. Bu təsnifat cədvəllərindən Respublikamızın elmi və kütləvi kitabxanalarında ayrı-ayrılıqda istifadə edilir.

İnformasiya birlikləri 1995-1996-cı illərdə Universal Onluq Təsnifatın 100 illiyini qeyd etmişlər. Universal Onluq Təsnifat 110 ildən artıqdır ki, yaradılaraq beynəlxalq aləmdə istifadə olunan təsnifat sistemidir. Yarandığı dövrdən başlayaraq UOT dəyişikliklərə uğramış, dəfələrlə tənqid edilmişdir. Lakin müasir və tarixən mövcud olmuş təsnifat sistemlərinin heç biri UOT qədər geniş yayılmamışdır (15, 46).

Beynəlxalq bibliografiya təsnifatı sistemi kimi yaranan UOT hazırda dünyanın 60-dan çox ölkəsində, əsasən təbiətşünaslıq və texnika sahəsindəki bütün sənədlərin təsnifləşdirilməsində istifadə edilən vahid təsnifat sistemidir. Müxtəlif məlumat-axtarış sistemlərində, o cümlədən mexanikləşdirilmiş və avtomatlaşdırılmış məlumat-axtarış sistemlərində UOT-un tətbiqi onun perspektiv inkişafını müəyyən edən əsas cəhətdir.

UOT-un tarixi inkişafına nəzər yetirdikdə məlum olur ki, bu təsnifat amerika kitabxanaşünası Melvel Dyunin “Onluq təsnifat” cədvəlinin əsasında yaranmışdır. 1851-1931-ci illər arasında yaşayan M.Dyui məşhur amerika kitabxanaşünaslarından biri olmuşdur və Amerika kitabxanaçılıq birliyinin yaradıcısı və təşkilatçısıdır. M.Dyui hələ 21 yaşında Amxer kolledcində oxuyarkən kollec kitabxanasında işləmiş və oradakı ədəbiyyatı sistemləşdirmək üçün “Onluq təsnifat” cədvəlini işləyib hazırlamışdır. 1876-cı

ildə ABŞ-in ümumi kitabxanasının buraxdığı məcmuədə M.Dyunin məqaləsi dərc olunur. Bu məqalədə “Onluq təsnifat”ın əsas prinsirləri izah edilir. Yəni həmin ildə onun “Kitabxanalarda kataloqların tərtibi və kitabların düzülməsi üçün təsnifat və predmet göstəricisi” adlı kitabçası nəşr edilir. Kitabça cəmi 42 səhifədən ibarət idi. Bunun 11 səhifəsi təsnifatdan, qalanı isə predmet göstəricisindən ibarət idi.

M.Dyunin “Onluq təsnifat”ında bütün bilik sahələri (0-dan-9-a kimi) əsas şöbəyə bölünmüşdür. Təsnifatda hər şöbə 10 yarımşöbəyə, hər yarımşöbə öz növbəsində 10 bölməyə və bu qayda üzrə daha kiçik 10 bölmələrə bölünmüşdür. Təsnifatda istənilən qədər bölgü həddi almaq mümkündür.

M.Dyunin təsnifatında hər bir anlayışın və predmetin dəqiq və sabit yeri şöbələr, yarımşöbələr və bölmələrin hamısı ərəb rəqəmləri ilə ifadə edilmişdir. Bu cəhət “Onluq təsnifat”ın beynəlxalq xarakterini asanlaşdırır. Hazırda M.Dyunin “Onluq təsnifat”ı əsasən ABŞ kütləvi kitabxanalarında tətbiq olunur. ABŞ Konqres kitabxanasının buraxdığı çap kartoçkalarında M.Dyunin təsnifatının indeksi verilir. Beləliklə, M.Dyunin “Onluq təsnifat”ını ABŞ milli təsnifatı kimi adlandırmaq olar.

Hazırda M.Dyunin təsnifatının 21-ci nəşri çap edilmişdir. Təsnifat 30-dan artıq xarici dilə tərcümə edilmişdir. 135 ölkənin 200 mindən artıq kitabxanasında tətbiq edilir. M.Dyunin təsnifatının 21-ci nəşri 4 cildə ibarət rus dilinə tərcümə edilmişdir. Birinci cild girişdən, ikinci və üçüncü cildlər əsas cədvəllərdən, dördüncü cild isə əlifba-predmet göstəricisindən ibarətdir.

Universal, yəni bütün bilik sahələrini əhatə edən təsnifat sistemi yaratmaq ideyası nəzəri şəkildə ABŞ-da Boston kitabxanasının əməkdaşları M.Nafonel və Mertlef tərəfindən irəli sürülmüşdür.

Sonralar UOT-un yaradıcıları Pol Otle (1868-1944) və Anri Lafonten (1854-1943) olmuşlar. Hər iki alim 1895-ci ildə Beynəlxalq Biblioqrafiya institutu yaratmış və bu institut sonradan Beynəlxalq Sənədləşdirmə Federasiyasına çevrilmişdir.

1895-ci ildə Brüsseldə birinci Beynəlxalq biblioqrafiya konfransı çağrılır və qərara alınır ki, dünyada bütün bilik sahələrinə dair ədəbiyyatın kartoçka kataloqunu əks etdirən “Universal biblioqrafik repertuar” yaradılsın. Bu repertuarın yaradılmasına rəhbərlik işi P.Otle və A.Lafontenə tapşırılmışdır.

“Universal biblioqrafik repertuar”a lazımı ədəbiyyat tapmaq üçün hər şeydən əvvəl bilik sahələrinin o dövr üçün bölgüsünü, təsnifatını işləmək tələb olunurdu. Bu məqsədlə P.Otle və A.Lafonten M.Dyunin “Onluq təsnifat”ını əsas götürmüşlər. M.Dyunin təsnifatını öyrənərkən məlum olmuşdur ki, o dövr üçün nəşr olunmuş ədəbiyyatın xeyli hissəsinin məzmununu ifadə etmək üçün təsnifatda rubrikalar yoxdur, sənəddə bəhs olunan obyektləri və onlar

arasındakı münasibətləri, əlaqələri indeksləşdirmək mümkün deyildir. Beləliklə, yeni təsnifat yaratmaq əsas məsələ kimi qarşıya çıxır.

P.Otle və A.Lafontenin rəhbərliyi altında 1895-1905-ci illərdə Beynəlxalq Biblioqrafiya institutunun “Onluq təsnifat” cədvəlləri işlənib hazırlandı. 1905-ci ildə təsnifatın fransız dilində birinci nəşri, 1927-1933-cü illərdə isə tam işlənmiş 2-ci nəşri çap olunur.(12, 161)

İkinci nəşrdən etibarən təsnifat fransız dilində “Universal Onluq Təsnifat” (UOT) adlandırılır. UOT-un üçüncü, daha genişləndirilmiş nəşri 1934-1954-cü illərdə alman dilində çap edilmişdir.

Artıq ikinci dünya müharibəsinə qədərki dövrdə Beynəlxalq Biblioqrafiya institutunun işində dünyanın 200 kitabxana-biblioqrafiya təşkilatı və 500-ə qədər alimi iştirak edirdi. Ona görə də, UOT-un ikinci və üçüncü nəşrləri məzmun cəhətdən tam və əhatəli hazırlanmışdır.

1938-ci ildə Beynəlxalq Biblioqrafiya institutu Beynəlxalq Sənədləşdirmə Federasiyasına çevrildi. Federasiyanın əsas vəzifəsi sənədləşdirmənin nəzəri problemlərini işləmək və müxtəlif bilik sahələrinə dair sənədlərin yaradılmasını və istifadəsini təşkil etməkdən ibarət idi. Bu vəzifələrlə əlaqədar olaraq Federasiya təsnifləşdirmə problemlərinə ciddi əhəmiyyət verirdi. XX əsrin 40-cı illərə qədərki dövrdə Federasiyanın nəzarəti altında UOT-un tam, ixtisaslaşdırılmış və sahəvi cədvəlləri nəşr edilmişdir.

İkinci dünya müharibəsi dövründə və müharibədən sonrakı 5 il müddətində maliyyə çatışmamazlığına görə təsnifləşdirmə sahəsində Federasiyanın işi bir qədər zəifləmişdir. XX əsrin 50-ci illərindən başlayaraq UOT-un alman dilində üçüncü nəşri, ingilis dilində dördüncü nəşri, fransız dilində beşinci nəşri, həmçinin təsnifatın dolğun beynəlxalq xarakterli nəşri, yapon dilində altıncı nəşri və digər nəşrləri çap edilmişdir. Ümumiyyətlə, 50-ci illərdən başlayaraq UOT-un çoxdillə nəşrləri hazırlanmışdır. 1945-ci ildən başlayaraq Beynəlxalq Sənədləşdirmə Federasiyasının nəzdində təsnifləşdirmə üzrə Mərkəzi Komitə yaradılmışdır. Bu komitə UOT-da dəyişiklik və əlavələr edir, onun yeni nəşrlərini hazırlayırdı.

Ümumiyyətlə, Beynəlxalq Sənədləşdirmə Federasiyası tərəfindən UOT cədvəllərinin dörd beynəlxalq nəşri olmuşdur. Birinci və ikinci tam köhnə nəşr Brüsseldə fransız dilində (1905-1907 və 1927-1933 –cü illərdə) və üçüncü nəşri Standartlar institutu tərəfindən hazırlanmışdır. 1934-1954-cü illərdə isə UOT-un alman dilində 11 ciddən ibarət nəşri çap edilmişdir. Dördüncü nəşr ingilis dilində 1936-cı ildə çap edilmişdir.(4,s.68)

UOT-un sonrakı illərdə də qısa nəşrləri çap edilmişdir ki, bunlar kiçik fonda malik olan kitabxanalar üçün nəzərdə tutulmuşdur. Həmin cədvəllər 1958, 1968-ci illərdə də çap edilmişdir.

60-cı illərin axırlarında UOT cədvəllərinin yeni nəşr növü, tam nəşrin orta həcminə malik olan nəşri çap edilmişdir. UOT cədvəllərinin orta nəşri Standartlar Komitəsi tərəfindən 1967-ci ildə iki cildə çap edilmişdir.

Rusiyada UOT sisteminin detallaşdırma dərəcəsinə görə müxtəlif cədvəl variantları nəşr edilmişdir. Təbiətşünaslıq və texniki elmlər üzrə UOT-un tam cədvəli 6 buraxılışda nəşr edilmişdir: birinci nəşr 1963-1966-cı il; ikinci nəşr 1969-1971-ci il; üçüncü nəşr 7 buraxılışdan ibarət 1974-cü il. UOT-un orta nəşri 1969-cu ildə, qısaldılmış nəşrinin birinci variantı 1962-ci ildə professor E.İ.Şamurin tərəfindən tərcümə və redaktə edilmiş, 2-ci nəşri isə 1978-ci ildə çap olunmuşdur (4, 69).

1979-1986-cı illərdə bir sıra əlavə və dəyişikliklərlə ayrı-ayrı buraxılışlardan ibarət UOT-un rus dilində nəşri çap edilmişdir. Universal Onluq Təsnifatın rus dilində son təkmilləşdirilmiş nəşri 2001-ci ildə nəşr edilmişdir. Burada şöbələr aşağıdakı ardıcılıq üzrə verilmişdir:

0. Ümumi şöbə
1. Fəlsəfə. Psixologiya.
2. Din. Teologiya. Ateizm.
3. İctimai elmlər. Hüquq. İdarəetmə
4. 1961-ci ildən boşdur. Əvvəllər bu şöbədə "Dilçilik" verilirdi. Həmin şöbə 8-ci şöbəyə keçirilmişdir. Ehtimal edilir ki, 4-cü şöbədə sahələrarası, müştərək elmlərin təsnifat qrupları veriləcəkdir.
5. Riyaziyyat. Təbiətşünaslıq elmləri.
6. Tətbiqi elmlər. Tibb. Texnika.
7. İncəsənət. Dekorativ-tətbiqi incəsənət. Fotoqrafiya. Musiqi. Oyunlar. İdman.
8. Dilçilik. Filologiya. Bədii ədəbiyyat. Ədəbiyyatşünaslıq.
9. Coğrafiya. Tərcümeyi hallar. Tarix .

UOT-da müxtəlif elm sahələrinə dair ədəbiyyatın təsnifləşdirilməsi köməkçi cədvəllərə əsaslanır. Burada köməkçi cədvəllər təyinedicilər adlandırılır. Təyinedicilər iki yerə bölünür: analitik təyinedicilər, ümumi təyinedicilər.

Analitik təyinedicilər UOT-da defis (- .) və nöqtə, sıfır işarələri ilə (0...) göstərilir. Bu təyinedicilər əsasən 5-ci və 6-cı şöbələrdə verilir və konkret anlayışları ifadə edir (qurğu, alət, təmir və s.).

UOT-da verilən ümumi təyinedicilər iki qrupa bölünür.

1. Sənədlərin məlumat formasını ifadə edən təyinedicilər (dil, forma, yer və zaman təyinediciləri)
2. Sənədin məzmununu daha da geniş və konkret şəkildə açmağa imkan verən təyinedicilər (nöqtəyi-nəzər, şəxs və material təyinediciləri).

UOT universal onluq təsnifat olmasına baxmayaraq və eləcə də bütün avtomatlaşdırılmış sistemlərdə müvəffəqiyyətlə tətbiq edilməsinə baxmayaraq bir sıra nöqsanlara malikdir:

1. Yeni elm, texnika və mədəniyyətin müasir inkişafı onluq çərçivəsinə sığışmır.

2. Hər bir bölmə və yarım bölmə yalnız on yerə bölündüyünə görə yeni bilik sahələrini əks etdirmək üçün UOT-da ehtiyat rubrikalar yoxdur.

3. Ümumi bölgü olduqca mürəkkəbdir.

4. Elmlərin düzülüşündə məntiqi ardıcılıq pozulub. Şöbələr qeyri-bərabər yüklənir, xüsusən 5, 6, 7 şöbələr. Gələcəkdə 5 və 6-cı şöbədən bəzi elm sahələrinin 4-cü şöbəyə keçirilməsi nəzərdə tutulur (4, 70).

Lakin bütün bunlara baxmayaraq Universal Onluq Təsnifat müvəffəqiyyətlə tətbiq edilən təsnifat sistemi kimi qəbul edilir.

Rusiya kitabxanaşünasları XX əsrin 50-ci illərindən başlayaraq yeni kitabxana-bibliografiya təsnifatı yaratmaqla məşğul olmuş və 60-cı illərin sonunda bu işi başa çatdırmışlar.

Təsnifatın yaradıcıları Rusiya Dövlət Kitabxanası, M.Y.Saltkov-Şedrin adına Sankt- Peterburq Dövlət Kitabxanası, Rusiya Elmlər Akademiyası və Rusiya Dövlət Kitab Palatasının kollektivləri olmuşdur (10, 111).

Təsnifatda bütün bilik sahələri obyektiv aləmin tərkib hissələrinə uyğun olaraq üç sahəyə bölünmüşdür.

1. Cansız təbiət haqqında elmlər – dəqiq elmlər

2. Canlı orqanizmlər haqqında elmlər –biologiya elmləri

3. Cəmiyyət haqqında elmlər – ictimai elmlər

1960-cı illərdən etibarən Kitabxana-Bibliografiya Təsnifatı (KBT) nəşr edilməyə başlamış və onun müxtəlif variantları çap edilmişdir. KBT-nin əsasən 5 variantı hazırlanmışdır.

1.KBT. Tam variant (iri elmi kitabxanalar üçün – 25 buraxılış 30 kitabdan ibarət 1961-1968-ci illərdə çap edilmişdir)

2. KBT. Elmi kitabxanalar üçün qısaldılmış cədvəllər (5 buraxılış, 6 kitabdan ibarət 1969-1972- ci illərdə çap edilmişdir)

3. KBT. Vilayət kitabxanaları üçün (4 kitabdan ibarət, 1980-1983-cü illərdə çap edilmişdir)

4. KBT. Kütləvi kitabxanalar üçün 1 cildə (ilk nəşri 1977-ci ildə çap edilmişdir)

5. KBT. Uşaq və məktəb kitabxanaları üçün 1 cildə (ilk nəşri 1986-cı ildə çap edilmişdir) (10,s.111-112)

KBT-nin tam nəşrinin ümumi həcmi 500 çap vərəqindən ibarətdir. Təsnifatın hazırlanmasında 800-dən artıq alim (akademiklər, müxbir üzvləri, elmlər doktorları və namizədləri) məsləhətçi kimi iştirak etmişdir.

KBT-nin elmi kitabxanalar variantının əsas cədvəlləri 21 şöbədən ibarətdir. Elmlər təsnifatına uyğun olaraq bu şöbələr aşağıdakı kimi yerləşdirilmişdir:

A - Əvvəllər bu şöbə marksizm-leninizm adlandırılmışdır. Hazırda şöbənin

fəaliyyəti dayandırılmışdır.

Б - Təbiətşünaslıq elmləri

B - Fizika-riyaziyyat elmləri

Г - Kimya elmlər

Д - Yer haqqında elmlər

E - Biologiya elmləri

Ж/0 - Texnika. Texniki elmlər

П - Kənd və meşə təsərrüfatı

P - Səhiyyə. Tibb elmləri

C - Bütünlükdə ictimai elmlər

T - Tarix. Tarix elmləri

У - İqtisadiyyat. İqtisadi elmlər

Ф - Siyasət. Siyasi elmlər

X - Dövlət və hüquq. Hüquq elmləri

Ц - Hərbi elm. Hərbi iş

Ч- Mədəniyyət. Elm. Maarif

Ш - Filologiya elmləri. Bədii ədəbiyyat

Щ - İncəsənət. Sənətşünaslıq

Э - Din. Ateizm

Ю - Fəlsəfə elmləri. Psixologiya

Я- Universal məzmunlu ədəbiyyat (2, 75).

Təsnifatda böyük rus hərfləri ilə işarə edilmiş bütün şöbələr obyektiv aləmin tarixi inkişafı baxımından, yəni təbiət-cəmiyyət-təfəkkür silsiləsinə əsasən qurulmuşdur.

KBT-nin mühüm hissəsini köməkçi tipik bölgü cədvəlləri (təyinedicilər) təşkil edir. Tipik bölgü cədvəlləri əsas cədvəllərdən fərqli olaraq istənilən bilik sahəsinin ümumi cəhətlərini təsnifləşdirməyə imkan verir. Ümumi tipik bölgülər təsnifatın əsas cədvəlləri vasitəsilə təsnifləşdirilən ədəbiyyatın müəyyən tiplər üzrə qruplaşdırılmasını təmin edir. Bu bölgülər formal və mövzu bölgülərindən ibarətdir. Tematik bölgülərdə elmsünaslıq məsələləri (məsələn, elmin metodologiyası, tarixi, təşkili və s.), formal bölgülərdə isə sənədin forma və istiqaməti (məsələn, müxtəlif biblioqrafik və soruq materialları, nəşr növləri və s.) verilir. Ümumi tipik bölgü cədvəllərinin şöbələri kiçik rus hərfləri ilə, sonrakı bölgüləri isə əlifba-rəqəm işarələri ilə göstərilir.

KBT-də ərazi tipik bölgülər də işlənmişdir. Bu bölgü əsasında sənədləri məhəlli, ərazi əlamətlərinə görə təsnifləşdirmək olar. Cədvəldə ərazi tipik bölgüləri iki variantda işlənmişdir: təbiətşünaslıq elmləri üçün - fiziki coğrafi rayonlara görə; ictimai elmlər üçün – siyasi inzibati bölgülərə görə. Hər iki bölgüdə indekslər mötərizə içərisində rəqəmlərlə (...) işarə edilir.

Təsnifatda xüsusi tipik bölgü cədvəlləri də vardır. KBT-nin sahəvi buraxılışlarında bu cədvəllərin miqdarı 150-yə qədərdir. Xüsusi tipik bölgü cədvəlləri əlaqədar şöbədə rubrikalardan sonra verilir.

KBT-nin tam nəşrinin əlifba-predmet göstəricisi də verilmişdir. Bu göstəricidə 20 minə yaxın rubrika vardır.

Sonralar KBT-nin nəşrləri bir qədər inkişaf etdirilərək kütləvi kitabxanalar, uşaq və məktəb kitabxanaları üçün nəşrləri yaranır. Bu variantlarda ixtisarlara aparılaraq bütün elm sahələri 9 şöbə daxilində qruplaşdırılmışdır. Şöbələr ərəb rəqəmləri ilə işarə edilmişdir:

1. Ümumelmi və fənnlərarası biliklər. Əvvəllər bu şöbə marksizmleninizmə adlandırılırdı

2. Təbiətşünaslıq elmləri

3. Texnika. Texniki elmlər

4. Kənd və meşə təsərrüfatı

5. Səhiyyə. Tibb elmləri

6/8. İctimai və humanitar elmlər

9. Biblioqrafik vəsaitlər. Məlumat nəşrləri (10, 114-115).

Hazırda 1993-1995-ci illərdə ideoloji və siyasi aləmdə baş verən sosial dəyişiklikləri özündə əks etdirən KBT-nin yeni nəşrləri hazırlanır.

1998-ci ilin oktyabrında KBT-nin nəşrinin 30 illiyinə həsr edilmiş Beynəlxalq konfransda dünya standartlarına cavab verə bilən KBT-nin nəşrlərinin yeni variantlarının hazırlanması məsələsi irəli sürülmüşdür. Əvvəlcə KBT-nin tam nəşrinin hazırlanması fikri əsas götürülmüşdür. Bu variant məlum olduğu kimi 1960-1968-ci illərdə 30 kitabdan ibarət çap edilmişdir. Belə bir həcmdə olan nəşrin çapı baha başa gəldiyindən qərara alınmışdır ki, elmi kitabxanalar üçün olan variantının (1970-1972-ci illər, 6 kitabdan ibarət) təkrar çapı hazırlansın və burada tibb və kənd təsərrüfatı şöbələrinin detallaşmasına xüsusi diqqət yetirilsin.

Bunun nəticəsi olaraq Rusiyada elmi-tədqiqat mərkəzi KBT cədvəllərinin yeniləşməsinə ictimai elmlər şöbəsindən başlamışdır. 2000-ci ildən başlayaraq müəlliflər kollektivi arasında iş birliyi yaradılmışdır.

Elmi kitabxanalar üçün ixtisar edilmiş variantın nəşrinin 8 ciddən ibarət çap edilməsi qərara alınmışdır. Ayrı-ayrı buraxılışlar üçün materialların aşağıdakı qayda üzrə yerləşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

A,Я 1,9 Ümumelmi və fənnlərarası biliklər. Universal məzmunlu ədəbiyyat.

Bu buraxılışda həmçinin giriş, tipik bölgülər cədvəli veriləcək.

B/E 2 Təbiət elmləri.

Ж/O 3 Texnika. Texniki elmlər.

П/P 4/5 Kənd və meşə təsərrüfatı. Kənd və meşə təsərrüfatı elmləri. Səhiyyə. Tibb elmləri.

C/T 60/63 İctimai elmlər ümumilikdə. Sosial fəlsəfə. Sosiologiya. Statistika. Demografiya. Tarix. Tarix elmləri.

У/Ц 60/68 İqtisadiyyat. İqtisadi elmlər. Siyasət. Siyasi elm. Hüquq. Hüquq elmləri. Hərbi iş. Hərbi elm.

Ч/Ю 70/88 Mədəniyyət, elm, maarif. Filologiya elmləri. Bədii ədəbiyyat. İncəsənət. İncəsənətşünaslıq. Din. Mistika. Azad düşüncə. Fəlsəfə. Psixologiya. (3,s.32)

8-ci cilddə bütün cildlərə aid toplu əlifba-predmet göstəricisi veriləcəkdir. Digər cildlərin hər birində də əlifba-predmet göstəricisinin verilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Buraxılışlar hazırlandıqca çap edilir. Hər bir buraxılış çap edilib istifadəyə verildikcə ona dair əlavə və dəyişikliklər də çap ediləcəkdir.

XXI əsrdə yaşadığımızı nəzərə alaraq modernləşmə prosesini dayandıрмаq olmaz. Biz həmişə yeni problemlərlə üzləşirik, ona görə də bütün bu problemlər təsnifat cədvəllərində öz əksini tapmalıdır.

Təsnifat cədvəlinin bu variantı bütün kitabxanalar üçün (universal, elmi, milli, kütləvi kitabxanalar və s.) nəzərdə tutulmuşdur. 2001-ci ildən başlayaraq KBT-nin buraxılışlarla nəşrləri çap edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, adları qeyd edilən təsnifat sistemlərindən UOT və KBT respublikamızın kitabxanalarında geniş tətbiq edilmişdir. Universal Onluq Təsnifat Azərbaycanda ötən əsrin 20-ci illərindən başlayaraq elmi, xüsusi və kütləvi kitabxanalarında tətbiq edilməyə başlamışdır. 1950-ci illərin sonuna qədər demək olar ki, respublikanın bütün tədris, elmi və xüsusi kitabxanalarında sənədlərin sistemləşdirilməsi və kataloqlaşdırılması Universal Onluq Təsnifat üzrə aparılmışdır. Lakin 1960-cı illərdən etibarən Rusiyada yeni təsnifatın yaradılması ilə əlaqədar olaraq Universal Onluq Təsnifatın elmi və xüsusilə də kütləvi kitabxanalarda tətbiqini məhdudlaşdırmışdır. Çünki, bu təsnifat cədvəlləri bütün kitabxanalarda məcburi olaraq tətbiq edilirdi. Lakin elmi-texniki tərəqqinin durmadan inkişafı, informasiya tələbatçılarının mürəkkəb və çoxsahəli sorğularının tam ödənilməsi məqsədilə keçmiş SSRİ Nazirlər Soveti 11 may 1962-ci il tarixində “Ölkədə elmi-texniki məlumatın yaxşılaşdırılması haqqında” qərar qəbul etmişdir. Qərara müvafiq olaraq UOT ölkədə təbiətşünaslıq və texniki ədəbiyyatın təsnifləşdirilməsində texniki, tibb, kənd təsərrüfatı kitabxanaları və elmi-texniki informasiya orqanları üçün vahid təsnifat sistemi kimi qəbul edilmişdir (10, 115). 1962-ci il qərarına müvafiq olaraq Respublikanın bir

sıra kitabxanalarında Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasının, Respublika Elmi Texniki Kitabxanasının, Azərbaycan Dövlət Tibb Universitetinin, Bakı Dövlət Universitetinin, Respublika Tibb kitabxanasında təbiətsünaslıq və texniki ədəbiyyatın sistemləşdirilməsi UOT üzrə aparılır. İctimai və humanitar elmlərə dair ədəbiyyatın təsnifləşdirilməsində isə KBT tətbiq edilir.

Respublikanın digər elmi və xüsusi kitabxanalarında (məsələn, M.F.Axundov adına Milli Kitabxanada, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanasında) 1960-cı illərdən, kütləvi kitabxanalarda isə 1980-ci illərdən Kitabxana Bibliografiya təsnifatı tətbiq edilir.

Beləliklə, bütün bu deyilənlərdən məlum olur ki, müasir dövrdə kitabxanalarımızda tətbiq edilən təsnifat cədvəlləri içərisində Universal Onluq Təsnifat və Kitabxana Bibliografiya Təsnifatı xüsusi yer tutur. Bu təsnifat cədvəlləri yarandığı dövrdən müntəzəm olaraq təkmilləşir.

ƏDƏBİYYAT

1. “Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013 illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı // Respublika. – 2008. – 7 oktyabr.
2. Библиотечно-библиографическая классификация :Таблицы для научных библиотек: Вып.1: Введение.- М.,1968.- 300 с.
3. Библиотечно-библиографическая классификация :Средние таблицы: Практическое пособие / Рос. Гос. б-ка, Б-ка Рос.акад. наук.- Вып.1. С/Т Социальные науки в целом. (Обществознание). История и исторические науки.- М.: Изд-во Либерия, 2001.- 320 с.
4. Əliyev A. Universal Onluq Təsnifat (UOT) : Yaranması, quruluşu və təşkili prinsipləri // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya.-1998.- №1.- S.65-74.
5. Xələfov A. Kitabxanaşünaslığa giriş: 3 his-də: h.1-2. Kitabxanaşünaslığın nəzəri əsasları. Kitabxana işi haqqında təlim.- B.: BDU nəşr-tı, 2001,-398 s.
6. Xələfov A. Kitabxanaşünaslığa giriş:3 his-də: h.3. Kitabxana işi haqqında təlim.- B.: BDU nəşr-tı, 2003.-312 s.
7. Xələfov A. İnformasiya cəmiyyətinin formalaşmasında kitabxanaların vəzifələri // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya.-2005.-№2.- S. 5-17.
- 8.Xələfov A. Bakı Dövlət Universitetinin Elmi Kitabxanası 90 il elm və təhsilin xidmətində / Red. K.Asian; M.Məmmədov; Rəyçi S.İbrahimova.-B.: BDU nəşr-tı, 2009.- 210 s.
9. Kitabxana işi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu // Azərbaycan.- 1999.- 14 mart.
10. Kitabxanaşünaslıq :(Kitabxana kataloqları): Dərs vəsaitləri / A.Xələfovun red. İl.- B.: BDU nəşr-tı, 1996.- 210 s.
11. Mehdiyev C.M. Elmi-texniki məlumatın təşkili və axtarışı sistemləri /C.M. Mehdiyev, Ə.M. Rüstəmov.- B.: Maarif, 1976.- 258 s.
- 12.Mustafayeva, S.M. Normativ-texniki sənədlərin təsviri və təsnifləşdirilməsi: Dərs vəsaiti / Elmi red. Ə.M.Rüstəmov; Red. T.F.Quliyev.- B.: BDU nəşr-tı, 2001.- 214 s.

13. Mustafayeva S.M. Respublika kitabxanalarında KBT-nin müasir vəziyyəti və təkmilləşdirilməsi məsələləri // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya.- 1997.- № 1.- S.130-134.
14. Mustafayeva S.M. Kitabxana biblioqrafiya təsnifatı: yeniliklər və dəyişikliklər // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya.-2009.-№2.- S.82-93.
15. Универсальная десятичная классификация : Сокращенные таблицы.- М.: Книжная палата, 1962.- 450с.

С.МУСТАФАЕВА

**СОВРЕМЕННЫЕ КЛАССИФИКАЦИОННЫЕ
СИСТЕМЫ И ИХ ПРИМЕНЕНИЕ**

РЕЗЮМЕ

В статье освещаются возникновение и развитие современных классификационных систем. Широко характеризуются классификация М.Ди, Универсальная Десятичная Классификация и Библиотечно-библиографическая классификация. А также говорится об их применении в библиотеках республики.

S.MUSTAFAYEVA

**MODERN CLASSIFICATION
SYSTEMS AND APPLICATIONS**

SUMMARY

The paper highlights the emergence and development of modern classification systems. Widely characterized classification M.Di, Universal Decimal Classification and bibliographic classification. And also describes their use in the libraries of the country.